

KÄLLPUBLIKATIONENS KANONISERING

Utgivningen av Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling i 1800- och 1900-talens medielandskap

Beskrivning av projektet

I början av 1800-talet gav publicisten och biblioteksmannen Carl Christoffer Gjörwell ut en edition av 1600-talsbrevväxlingen mellan rikskanslern Axel Oxenstierna och hans son Johan. För att marknadsföra utgåvan ställde Gjörwell sig själv och sin edition i upplysningens och historieskrivningens tjänst. Han konstaterade nämligen att ”samla och utgifva *Handlingar* uti *Historien* har i *alla* Tider, hos *Uphysta* Folkslag, blifvit ansedt för en utmärkt Förtjenst om samma Vetenskap”. Uttalandet genomsyrades av en för denna typ av publikationer ganska karakteristisk självlegitimering, men observationen att utgivningen av historiska handlingar länge sysselsatt vittra och lärda var inte osann. I efterhand kan vi dock notera att verksamheten och aktiviteten under 1800-talet genomgick betydelsefulla förändringar. Antalet källpublikationer som gavs ut ökade markant, nya publikationer tillkom, diskussioner kring metoderna för edering blev livligare, nya syften för utgivningen formulerades och nya aktörer, såsom lärda sällskap och institutioner, blev mer tongivande. I 1800-talets historiekultur blev urkundsutgåvorna framträdande, så till den grad att historiker både i samtiden och i efterhand utropat seklet till ”urkundspublikationernas tid” och ”utgivningens århundrade”.

Syftet med mitt projekt har varit att historisera urkundsutgivningen och källeditionerna genom att belysa verksamhetens och publikationernas situationsbundenhet i historiskt föränderliga medielandskap. Mitt fokus har varit utgivningen av just Axel Oxenstiernas skrifter, vilket identifierats som ett särskilt tacksamt studieobjekt med tanke på att utgivningen pågått under lång tid och därför kan följas genom mediasystemens skiften.

Vitterhetsakademien blev tongivande genom att ombesörja utgivningen av *Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling*, en serie som utkom med 28 tjocka volymer mellan 1888 och 1977. Det monumentala projektet återupptogs sedan på 1990-talet i form av det så kallade Oxenstiernaprojektet, ett samarbete mellan Vitterhetsakademien och Riksarkivet. Ytterligare editioner gavs ut i tryckt form, ett register och en databas skapades, och flera av breven tillgängliggjordes digitalt i form av transkriptioner och inskannade bilder. Genom att studera material i Riksantikvarieämbetets arkiv, i synnerhet Vitterhetsakademiens protokoll och ekonomiska handlingar samt ledamöters privata korrespondens, har jag kunnat studera verksamheten och de resonemang som förts kring den.

Att det var just Vitterhetsakademien som från 1800-talets slut påtog sig uppgiften att tillgängliggöra Oxenstiernas skrifter kan förklaras av de inblandade aktörerna. Efter att Gjörwell och hans gunstling P. A. Wallmark på 1810-talet publicerat ett urval av Oxenstiernas brev övertogs stafettpippen av Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia som på 1830- och 1840-talen lät trycka flera volymer med Oxenstiernas brevväxling. Flera tongivande ledamöter i Kungl. Samfundet var också engagerade ledamöter av Vitterhetsakademien, inte minst riksarkivarien Hans Järta och riksantikvarien Bror Emil Hildebrand. Mest betydelsefull för Oxenstiernas mediering blev emellertid biblioteks- och arkivmannen Carl Gustaf Styffe, som förutom att engagera sig i Kungl. Samfundet valdes in i Vitterhetsakademien 1858.

Styffe hade sedan 1840-talet sysselsatt sig med att bland annat förteckna Oxenstiernas skriftliga kvarlåtenskap och det var han som 1883 lade fram förslaget att Vitterhetsakademien borde bekosta projektet att samla, edera

och ge ut skrifterna i tryck. I en arkivkartong i Riksantikvarieämbetets arkiv återfinns PM:et som tydliggör hur han motiverade projektet. "Ingen svensk statsman", konstaterade han, "har så länge som han utöfvat en betydande politisk verksamhet, och nedanom thronen har ingen haft det inflytande och anseende, som han under senare delen af sitt lif åtnjöt inom hela den civiliserade världen". Skrifterna sträckte sig över fem decennier och "det finnes knappt någon af Europas gamla stater, hvars historia icke ur hans efterlemnade papper få någon belysning." Att samla och ge ut ett urval av Oxenstiernas skrifter skulle således "icke blott för oss Svenskar, då tredje sekulardagen af hans födelse inom kort inträffar, kunna gälla som en skyldig minnesgård, hvilket om det lyckligt utföres, äfven bereder en varaktig minnesvård, utan det bör också kunna påräkna deltagande af det öfriga Europas häfdeforskare."

Styffes uttalande pekar mot ett av projektets resultat: insikten om att dessa utgivningsprojekt på avgörande sätt bidragit till att kanonisera dels Oxenstierna som en stor statsman i svensk historia, dels hans skrifter som ovärderliga för historievetenskaplig kunskapsproduktion. Legitimerande uttalanden av detta slag har medfört att urkundsutgivningen varit signifikant i en kanoniserings- och monumentaliseringsprocess. Talande för detta är hur källpublikationerna sattes i relation till exempelvis den staty av Oxenstierna som restes 1890 i Stockholm på bekostnad av ridderskapet och adeln. I *Stockholms Dagblad* anmärktes att "Axel Oxenstiernas ädla minne har i våra dagar omsider börjat komma till heders äfven på ett annat sätt än genom den bildstod som nu restes. Vår Vitterhets- Historie- och Antiqvitets-akademi har satts i tillfälle att låta utgifva hans efterlämnade öfvermåttan rika samling af statsskrifter och hans omfattande brefvexling. Detta storartade verk, hvaraf under den mest kompetenta ledning redan tre digra band på ett mönstergilt sätt ha utgifvits, blir, när det fullbordats, hans mest värdiga minnesvård: i sanning ett *monumentum aere perennius*."

Styffes PM vittnar även om hur uttalanden om historiska personers storhet, och värderingen av deras skrifter som ovärderliga källor, recirkulerat på ett sätt som befäst dem som monument i det kulturella minnet. Styffes påstående ekade nämligen i mångt och mycket det som sagts 70 år tidigare av Gjörwell, när han slog fast att handlingarna tala "Sjelfve för sit Värde; och ibland Källor för vår Historia intaga de säkert et af de första rumen", emedan "alt, som flutit utur en Grefve Ax. Oxenstiernas Penna, hälst uti Rikets Ärender, är af högsta Värde". Genom att studera handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv framgår även hur liknande motiveringar förekom på 1940- och 1990-talen när utredningar rörande utgivningen genomfördes. Upprepade uttalanden som cirkulerat har således legat till grund för en kanonisering av Oxenstierna som både medieproducent, medieinnehåll och medium i sig själv.

Att det verkligen rört sig om en kanonisering framgick av den rapport som kommittén En kulturkanon för Sverige presenterade i september 2025. Bland de verk som listas i kulturkanon förekommer 1634 års regeringsform. Oxenstierna beskrivs som dess upphovsman med tillägget att han "ses med fog som Sveriges store statsbyggare". Detta omdöme kan i sin tur härledas tillbaka till karakteriseringar som förekommit i 2000-talsbiografier över rikskanslern och rapporter som presenterat honom som ett föredöme för dagens statstjänstemän. Att uttalandena i dessa biografier och rapporter vilar på att biografen konsulterat de monumentala utgåvor som sjösattes på Styffes initiativ innebär att man skulle kunna säga att underliggande ideologier och värderingar övertagits och reproducerats. (Jag bör påpeka att jag i projektet inte intresserat mig för frågan om huruvida Oxenstierna var en stor statsbyggare eller inte eftersom det ur en mediehistorisk synvinkel är av mindre betydelse; Oxenstierna kan mycket väl ha varit så "stor" som det gjorts gällande, men det som intresserar mig är hur dessa uttalanden traderats och hur storheten medierats över tid.)

I projektet har jag alltså kunnat spåra hur monumentaliserande uttalanden rört sig från ett medium till ett annat. Skiftningar i mediasystem, exempelvis från en övervägande ”tryckkultur” till en mer digital kultur, har varit mindre avgörande än man kanske kunnat tro eftersom nya medieformer inte rätt och slätt ersätter äldre i en linjär följd. Att tala om mediasystem i termer av mer eller mindre tydligt avgränsade perioder, som en del forskare gjort, blir således missvisande eftersom det riskerar att förbise medierade uttalandes livskraft. Det är exempelvis slående att det i Vitterhetsakademiens protokoll knappast förekommer några diskussioner kring utgivningen. Årligen avsattes medel från en särskild fond, och projektet rullade på. Styffe förutsåg redan 1883 att detta skulle bli ett omfattande projekt som inte kunde göras beroende ”af en persons lifstråd”. Och mycket riktigt skulle monumentaliseringen fortgå över flera generationer.

Trots att monumentaliseringen blivit närmast naturaliserad och trots att Oxenstiernas mediering som en stor statsman förblivit intakt över mediasystemskiftningar, vore det missvisande att inte beakta förändringar över tid, inte minst i historiekulturen. Den utbredda föreställningen om en rörelse från hagiografiska till mer vetenskapliga utgåvor kan dock nyanseras om perspektivet förskjuts från det metodologiska till det mediehistoriska planet. Förvisso skulle under 1900-talet mer konsekventa principer för utgivningen implementeras och när projektet återupptogs på 1990-talet fanns en uttalad ambition att tillhandahålla material och arkivinformation som kunde bidra till mer informerade studier. Projektledaren för Oxenstiernaprojektet kunde exempelvis slå fast att Gjörwells edition från 1810 inte uppfyllde den moderna vetenskapens krav på editioner och att det fanns ett behov att ersätta denna utgåva med en ny, digital edition. Att Gjörwells reproducerade texter inte bokstavstroget följde originalen stämmer, och visst fanns det skäl att göra ett omtag. Ur ett mediehistoriskt perspektiv är det dock mer intressant att notera hur uttalanden av detta slag – det vill säga, att understryka behovet att ersätta föregångarnas bristfälliga utgåvor – varit genomgående för projekt av detta slag. Det har bidragit till det passiva arkivets aktivering, och omvandlat det till en aktiv kanon. Oxenstiernas skrifter, som i vissa sammanhang varit att betrakta som dokument, har på så vis också omvandlats till monument.

Resultat och output

Genom Rettigstipendiet har det varit möjligt för mig att utforma projektansökningar till större forskningsfinansiärer. Ett av projektarbetets resultat har således tagit formen av pilotstudier. Dessvärre fick ansökningarna som skickades in under 2025 avslag, men nya försök kommer göras under 2026. Stipendiet har också gjort att jag kunnat delta vid konferenser och symposier (bland annat The History of Knowledge Conference som arrangerades i Lund i oktober 2025) där jag presenterat min forskning och ett fruktbart utbyte ägt rum med såväl nationella som internationella forskare. Resultaten kommer även spridas i form av vetenskapliga artiklar. En artikel, med den tentativa titeln ”The Oxenstierna Project: Two Centuries of Scholarly Practice in a Swedish Digital Editing and Digitization Project”, har färdigställts och befinner sig för närvarande ute på peer-review. Artikeln kommer förhoppningsvis publiceras som ett bokkapitel under 2026 i en konferensantologi med den preliminära titeln *Tracing the History of Digital History*. En annan artikel, med den tentativa titeln ”Källpublikationens kanonisering: Monumentaliseringen och medieringen av Gustav III, Axel Oxenstierna och deras skrifter”, håller jag i skrivande stund på att färdigställa. Ett mindre arbete återstår alltså, men under våren 2026 kommer jag skicka in manuset till en svensk, vetenskaplig tidskrift.

Min genomgång av Vitterhetsakademiens protokoll samt brevsamlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv gjorde att jag under projektets gång fick upp ögonen för ett relaterat men delvis åtskilt ämne. Jag upptäckte nämligen att det till flera protokoll från 1800-talet fanns bifogat sakkunnigutlåtanden på forskningsansökningar som remitterats till Vitterhetsakademien från Ecklesiastikdepartementet. Flera yttranden behandlade nämligen ansökningar om statliga medel för att ge ut källpublikationer. Dessa ansökningar angick det så kallade lärda verksanslaget, som riksdagen fattade beslut om 1840 och som fanns kvar fram till 1960-talet. Anslaget förlorade mycket av sin betydelse från början av 1900-talet men under 1800-talet kunde forskare årligen ansöka om understöd i form av resestipendier eller medel för läroböckers och ”lärda verks” utgivande. Lärda verksanslaget har visserligen behandlats i tidigare forskning av Marie-Louise Bachman, som i sin studie från 1969 av Vitterhetsakademiens historia, ägnar ett kapitel åt detta, men tycks i övrigt ha förblivit i stort sett ouppmärksammat. När jag talade med kollegor var det få som kände till eller ens hört talas om att det fanns statliga medel att söka för humanistisk forskning under 1800-talet.

Inom ramen för projektet började jag därför fördjupa mig i detta anslagssystem och studerade yttrandena som en del av humanioras historia i Sverige. Genom utlåtanden framgick nämligen hur Vitterhetsakademiens ledamöter förordade eller fördömde olika epistemiska dygder, samt vilka vetenskapliga normer och ideal som de ansåg karakterisera ”lärda verk”. Det blev på så vis också möjligt att komma åt ett gränssättande arbete genom vilket vitterhet spjälkades upp i mer avgränsade humanistiska discipliner. Ansökningar för verk vilka ömsom benämndes såsom lärda, vittra, litterära eller vetenskapliga diskuterades och utvärderades på sätt som jag menar med tiden gjorde det möjligt att särskilja historievetenskapliga verk från litteraturvetenskapliga eller litteraturhistoriskvetenskapliga verk. Detta föranledde mig att författa en vetenskaplig artikel med titeln ”Scholars, Book Makers and Charlatans: Boundary-Work between Historical and Literary Scholarship in Nineteenth-Century Sweden”. Artikeln har antagits för publicering i volym 5 av *History of Intellectual Culture* och kommer publiceras under 2026.